

A MAGYAR NEMZETI HADSEREG SZERVEZÉSE A KAPOSVÁRI KATONAI KÖRLETBEN 1919–1921.

AZ ELLENFORRADALMI HADSEREG MEGSZERVEZÉSÉNEK KORAI STÁDIUMA. 1919 JÚNIUS–AUGUSZTUS KÖZEPE

Magyarország nagyobb részében még harcolt a Vörös Hadsereg a cseh és román intervenciók csapatok ellen, amikor Szegeden 1919. június elsején újjáalakult az ellenforradalmi kormány gr. Károlyi Gyula vezetésével. Ez a kabinet az aradi ellenforradalmi csoportok tevékenységét folytatta, és kiegészült a francia támogatással Szegeden működő ellenforradalmi csoportosulás vezetőivel.¹ A hadügyi tárca vezetésével Horthy Miklóst, az Osztrák-Magyar Monarchia volt altengernagyát bízták meg, aki június 6-án 40/1919. 1. számmal rendeletet adott ki a magyar nemzeti hadsereg felállításáról. A hadsereget „A vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából” hozták létre. A rendelet visszaállította az 1918. október 31-e előtt érvényben volt szolgálati rendet. Az általános irányelvekben Horthy leszögezte, hogy a hadsereg az általános védkötelezettség alapján nyer kiegészítést, vagyis a katonai szolgálat mindenkire nézve kötelező. A szegedi ellenforradalmi csoport politikai és katonai ereje nem tette lehetővé, hogy a hagyományos módon szervezzék meg az új hadsereget, ezért elsősorban egy hadműveleti csoportot kívántak létrehozni, amelyet a proletárdiktatúra ellen akartak bevetni. A francia megszállás, valamint a behívandó legénység politikai megbízhatatlansága miatt sorozást ekkor Szegeden tartani nem lehetett, s ezért egyelőre a Szegeden szervezkedő tisztekből és altisztekből tiszti századokat kezdtek szervezni. Éppen e körülmények miatt szögezte le a fent említett rendelet, az általános irányelvekkel ellentétben, hogy a legénység egyelőre önkéntes jelentkezés útján toborzandó Szegeden és környékén. Ez a toborzás azonban nem járt sikerrel.²

A fehér hadsereg első egységei a szegedi ellenforradalmár tisztekből, a Mars-laktanya lefegyverzett legénységéből, a Bécsben illegálisan toborzott katonatisztekből és – kisebb mértékben – a Szegeden és környékén toborzott legénységből állt. Június

folyamán megalakult Prónay tiszti százada, majd a Baross tiszti század és az Ostenburg–Moravek különítmény, ezek az egységek képezték az új hadsereg magját. A szegedi francia megszálló csapatok parancsnoksága az ellenforradalmi kormány fegyveres erőinek létszámát 1300 főben engedélyezte az azzal a lehetőséggel, hogy amennyiben a Tanácsköztársaság megdöntése után szükséges, ezt a keretet túlléphetik.³

A szegedi ellenforradalmi kormány hatalmi helyzetének megszilárdítása érdekében mindenekelőtt a Szegeden állomásozó francia katonai parancsnoksággal igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni. A francia hatóságok azzal, hogy eltűrték Horthyék szervezkedését és – a Vörös Hadsereg elleni fegyveres fellépést kivéve – pusztán formai kifogásokkal éltek az ellenforradalmi „kormánnyal” szemben, már maximális segítséget adtak Horthyéknek. Emellett elősegítették, hogy az ellenforradalmárok és a szerb kormány között összeköttetés jöjjön létre. A tanácskozás a szegedi kormány elismeréséről folyt, valamint a katonai segélynyújtás lehetőségeiről. A szerb kormány az átvonulás lehetőségét ígérte meg magyar tárgyalópartnereinek, de a szervezkedésnek és feltöltésnek már a demarkációs vonalon túl, tehát végeredményben a Tanácsköztársaság területén kellett volna megtörténnie.

1919 júliusában Soós Károly altábornagy a már Magyarországon állomásozó román egységek parancsnokságával folytatott megbeszéléseket egyes magyar egységeknek a román csapatok déli szárnyán való előnyomulásáról. A románok ezt a javaslatot kategórikusan visszautasították.⁴

Június 12-én gróf Károlyi, aki a franciák szerint túlzottan germanofil és reakciós politikát folytatott, leköszönt miniszterelnöki tisztségéről, s helyébe P. Ábrahám Dezső függetlenségi politikus került. A „demokratikusabb” színezetű Ábrahám-kabinetbe nem került be Horthy Miklós sem –, utódja Belitska Sándor tábornok lett. Horthy viszont fővezéri minőségben az új hadsereg parancsnoka lett, s ezzel lehetővé vált egy önálló katonai hatalom megszervezése.⁵

1. Az ellenforradalmi csoportosulások tevékenységéről, fegyveres szervezkedéséről l. bővebben: PATAKI I., HK 15 (1969) 429–463.

2. Csak szolgálati használatra! Szerk.: Hetés T.—Morva T.-né, Budapest 1968, 57–61.

3. NEMES D., Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Budapest 1953, 287–290. (Továbbiakban: NEMES 1953.)

4. Csak szolgálati használatra! Budapest 1968, 69–73.

5. PATAKI I., HK 15 (1968) 452–453.

Augusztus 1-én Budapesten lemondott a Forradalmi Kormányzótanács és a hatalmat Peidl Gyula szakszervezeti kormánya vette át. A Peidl-kormány két nappal később feloszlatta a Vörös Őrséget és visszaállította a március 21-e előtt működő rendőrséget. Ugyanezen a napon Soós Károly Szegeden magához rendelte Prónayt szakasparancsnokaival együtt, és utasította őket, hogy a románokkal való szigorú együttműködéssel – de a konfliktusokat kerülve – kezdjék meg előnyomulásukat a Duna–Tisza közén.⁶ Horthy Miklós az antant számára adott későbbi tájékoztatója szerint Szegedről négy tiszti század, két gyalogszázalaj, egy huszár és egy árkászszázad vonult át Dunántúlra. Ez összesen mintegy 2400–2600 fegyverest jelentett, ebből csak a tisztek száma kb. 1000 fő.⁷

1919. augusztus 6-án a Peidl-kormányt Friedrich István és társai a már Budapesten állomásozó román csapatok segítségével eltávolították. Három nappal később József főherceg, aki Friedrich segítségével lett kormányzó, Horthy Miklós altengernagyot nevezte ki „az összes magyar haderők fővezérévé.” (A szegedi megbízatást tehát augusztus 9-én követte a „törvényes” kinevezés.) Ezt követően Schnetzer Ferenc hadügyminiszter Soós Károly tábornokot nevezte ki vezérkari főnökké.⁸ A kinevezéssel Horthy kezébe került az a katonai bázis, amellyel a tényleges politikai hatalmat megszerezhetette.

A magyar nemzeti hadsereg képezte az ellenforradalmi rendszer hatalmi alapját, ahhoz tehát, hogy a magyar uralkodó osztály (amelynek heterogén mivolta éppen e kezdeti időszak hatalmi harcaiban nyilvánult meg legélesebben), visszaszerezze, az 1918. október 31-ével elvesztett pozícióit, fegyveres erőre volt szüksége. Ezzel egyedül a Horthy Miklós köré tömörült ún. szegedi csoport rendelkezett, s így nyilvánvaló, hogy a kizárólagos politikai hatalom megszerzésében neki volt a legtöbb esélye. Az 1919. augusztus első felében meglevő haderő azonban csekély volt ahhoz, hogy a román hadsereg kivonása után is meg tudja tartani hatalmi pozícióját. Ezért – függetlenül magától a Friedrich-féle hadügyminisztériumtól⁹ – a proletárdiktatúra erőinek megsemmisítésén túl, minden erejét az új hadsereg kiépítésére, felszerelésének minőségi és mennyiségi növelésére fordította.

DUNÁNTÚL KATONAI MEGSZÁLLÁSA ÉS A HADSEREG FELÉPÍTÉSE 1919 AUGUSZTUS–SZEPTEMBER

A Szegedről – több hullámban – elinduló mint-

egy két és félezer fehérterrorista 1919 augusztus első hetétől kezdődően példátlan rémuralmat teremtett Dunántúlon s a Duna–Tisza közén. (Elegendő itt a siófoki, marcali, kaposvári, orgoványi stb. vérengzésekre utalni.)

A fővezérség 1919 augusztus közepén Siófokon rendezte be főhadiszállását. Közvetlenül megérkezése után rendeletet adott ki,¹⁰ amelyben közölte a katonai parancsnokságokkal a fővezérlet átvételét és szervezési utasításait. Eszerint az ország szerbek, románok, illetve franciák által meg nem szállt területén a katonai hatalom a fővezérség kezében van, s a hadsereg szervezését az irányítja. A meg nem szállt területeken magyar katonai kerületi parancsnokságokat kell felállítani, mégpedig a következő formában:

Az I. katonai kerületi parancsnokságot – a Friedrich-féle hadügyminisztérium utólagos jóváhagyásával és a románok kivonulása után – Budapesten; Siófokon a II. katonai kerületi parancsnokságot, Sréter István ezredes parancsnoksága alatt; Szombathelyen a III. katonai kerületi parancsnokságot, báró Lehár Antal ezredes parancsnoksága alatt; Kaposváron a IV. katonai kerületi parancsnokságot, Bernátsky Kornél tábornok parancsnoksága alatt; az V. kerületi katonai parancsnokságot, Pleplár Lajos alezredes parancsnoksága alatt Szegeden; a VI. katonai kerületi parancsnokságot Miskolcon, itt azonban még román megszálló csapatok voltak. A rendelet hangsúlyozza a karhatalmi alakulatok megszervezésének szükségességét, s ennek részletes keresztülvitelét a vármegyei katonai parancsnokságokra ruhazza át; részletesen foglalkozik a mozgó és tiszti tartalékalakulatok szervezésével. A mozgó tartalékokra a szerbek, illetve románok által kiürített területek megszállása miatt volt szükség. A rendelet részletesen taglalja, hogy a siófoki, szombathelyi és kaposvári körletben milyen mozgó alakulatok állítandók fel. A kaposvári katonai körletre vonatkozóan elrendeli egy gyaloghadosztály felállítását, amely 3 gyalogezredből, egy lovasszázadból, egy árkászszázadból és 3 ütegből állna; a 3 gyalogezredhez szükséges tiszti keret 3 tiszti század formájában már Bernátsky tábornok rendelkezésére állt. A mozgó tartalékok megszervezéséhez szükséges legénységet a 25–35 éves korosztály abszolút megbízható részének behívásával akarták biztosítani. A Szegedről jött tiszti századokat és a tartalékot Enying, Tab, Karád, Lengyeltóti, Lepsény, Zamárdi és Balatonföldvár községekbe irányították azzal a feltétellel, hogy valamennyien felállítsanak saját keretükön belül egy-egy tiszti szakaszt, amely egy későbbi rohamszázad magvát fogja képezni.¹¹

6. A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Budapest 1963, 101.

7. NEMES D., Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919–1921. Budapest 1962, 43.

8. Budapesti Közlöny 1919. augusztus 12.

9. Péter Zdravetz titkos naplója. Szerk.: Borsányi Gy. Budapest 1967, 242. A Fővezérség önállósulását József főherceg szentesítette.

10. Csak szolgálati használatra! Budapest 1968. 91.

11. Csak szolgálati használatra! Budapest 1968. 91–96.

Horthy a hadsereg meglevő kereteinek feltöltését eredetileg Dunántúlon is sorozással akarta elérni. Amikor csapatai átkeltek a Dunán, Dunántúl népéhez! c. kiáltványában fordult Somogy–Baranya lakosaihoz. Miután „A hadsereg toborzás útján való megszervezése nem hozta meg a kellő eredményt,”¹² ezért a továbbiakban a feltöltést védkötelezettség alapján végezték el.

A Budapesten székelő minisztertanács közvetlenül a fővezérség felállítását után elrendelte a 25–35 év közötti kiképzett és harctéri szolgálatot teljesített férfiak sorozását és azonnali bevonulását, azzal a kitéttel, hogy az időpontot később jelölik meg.¹³ A fővezérség pontosan megszabta a sorozás elvi alapját, menetét, lefolyását. A katonailag kiképzett 25–35 év közötti férfiakat három szempontból vizsgálták meg a sorozás folyamán: testi alkalmasság, erkölcsi és politikai megbízhatóság, valamint nélkülözhetőség szempontjából. A megbízhatóság ez esetben azt jelentette, hogy a zsidóságot és a szervezett munkásságot eleve kizárják a sorozásból, s az uradalmi cselédek és zsellérek behívásától is eltekintettek. A katonai parancsnokságok minden gyalogezred felállításához kiegészítési területet jelöltek ki. (A kaposvári IV. katonai kerületi parancsnokság kiegészítési területe Somogy és Tolna megye, valamint Baranya meg nem szállt része, a sásdi járás.) A sorozóbizottságokat járási székhelyenként állították fel, ahol a sorozás után rögtön az eskütétel következett, s onnan a katonák már egyenesen az ezred felállításának helyére vonultak. A bevonulás egyelőre 6 havi tényleges katonai szolgálatot jelentett. A fővezérség azt is megszabta, melyek a leg-sürgősebben felállítandó alakulatok: egy lovasezred a szerb demarkációs vonal mentén, a kaposvári gyaloghadosztály (két zászlóalj, árkász- és lovasszázad, (?) Simonyi lovasszázad és az Eckensberger őrnagy parancsnoksága alatt álló tüzérkeret feltöltése, az 1., 2. és 3. tiszti század, mint az ugyanolyan számosságú ezredek kereteinek feltöltése), továbbá báró Lehár ezredes gyalogdandárja a szombathelyi katonai körletben. A sorozási utasítás végezetül az egész hadsereg felépítésének elvi alapját is megszabta, nevezetesen azt, hogy a hármastagozódás – amely már a közös hadsereg alapját is képezte – megmarad.¹⁴

Az első sorozást a kaposvári katonai körletben 1919. szeptember 6–22. között tartották. A sorozás lebonyolítása korántsem volt zavartalan annál is kevésbé, miután a sorozás megkezdése a Dunántúlon egybeesett a Tanácsköztársaság utóvédharcai-

val. Igalon a lakosság ellenszegülése miatt egy századot kellett kirendelni,¹⁵ a bonyhádi járásban a sorozandók nem jelentek meg¹⁶ és a lakosság hangulata miatt a sorozást ideiglenesen fel is függesztették,¹⁷ Mányokon a bányász-sztrájk tette lehetetlenné a sorozást,¹⁸ Püspöknádasdon az eskü letételét tagadták meg,¹⁹ Tolnán és Szágy községben a behívottak meg sem jelentek.²⁰ A fent említett helységekben – és mindenütt, ahol a sorozás nem volt zavartalan –, katonai karhatalmat vettek igénybe annak lebonyolításához. Csaknem minden sorozóbizottságnál előfordultak atrocitások; s ezek jelzik azt az ellenszenvet, amely a tömegek részéről az alakuló ellenforradalmi rendszer ellen megnyilvánult.

Ezért a fővezérség két ízben is elrendelte, hogy a sorozottak egyelőre szabadságolándók, de olyformán, hogy 24 óra alatt behívhatók legyenek.²¹ Erre szeptember 13-án került sor és a behívást az eredeti hat helyett két hónapra mérsékeltek.²² Végeredményben a sorozás 16 napja alatt elővezettek 24 512 főt, s ebből a különféle csapatokhoz behívást kapott 11 383 fő, vagyis a sorozott korosztály 53,6%-a alkalmatlan volt – fizikailag, vagy politikailag – a katonai szolgálatra.²³

A szeptemberi sorozáson a megszállt járások magyar kézen levő községei a legközelebbi járáshoz csatolva soroztattak. 1919. november 2-án a kaposvári kerületi parancsnokság a sorozást kiterjesztette a Somogy és Baranya megszállt részeire oly módon, hogy amint a szerb csapatok távoznak, a sorozást azonnal lebonyolíthassák. A kiadott utasítás csak néhány speciális részletben tér el a fővezérség korábbi rendeletétől. A politikai megbízhatóságot három kategóriába osztották: kifogástalan, kétes és politikailag megbízhatatlan; elrendelték a vasutasok, postások állomáshelyükön tartását, a felszabaduló baranyai szénbányákban a termelés folytonosságának biztosítása végett a bányászok felmentését.²⁴ Erre a sorozásra azonban csak 1921 őszén került sor.

A sorozással egyidőben a fővezérség rendeletet adott ki „...a lakosságnál és főleg a munkásságnál még meglevő fegyver, ruházat és felszerelési cikkek, kincstári lovak és járművek...”²⁵ felkutatására és begyűjtésére. A gyűjtőakció lebonyolítását a vármegyei katonai parancsnokságok végezték.²⁶ A gyűjtés nem járt eredménnyel, ezért kénytelenek voltak a polgárőrség lefegyverzésével biztosítani a szükséges fegyvermenyiséget. Ily módon Somogy megyében a szükséges fegyver és lőszeranyag

12. KÁLLAY I., HK 4 (1957) 6.

13. HL Magyar királyi IV. katonai kerületi parancsnokság (továbbiakban: HL KKI) iratai, 1919 824/4. hdm.

14. HL KKI 1919. 824/4. hdm.

15. HL KKI 1919. 907/3. hdm.

16. HL KKI 1919. 907/2. hdm.

17. HL KKI 1919. 907/1. hdm.

18. HL KKI 1919. 908/1. hdm.

19. HL KKI 1919. 924/4. hdm.

20. KÁLLAY I., HK 4 (1957) 7.

21. HL KKI 1919. 906/6. hdm.

22. HL KKI 1919. 912/8. hdm.

23. HL KKI 1919. 824/12. hdm.

24. HL KKI 1919–1920. 1030/2—I. hdm.

25. HL KKI 1919. 825/10. hdm.

26. HL KKI 1919. 912/5. hdm.

összegyűlt, sőt 1010 db felesleg is mutatkozott.²⁷ Ezért Kovács alezredes megyei katonai parancsnok elrendelte, hogy Kaposváron 50, a járási székhelyeken 30 puska és fegyverenként 50 töltény a polgárőrségek részére visszaadandó, a polgárőrség és a hivatalnoki karhatalom tovább szervezendő.²⁸ Somogy megyében a begyűjtött fegyvereket a következőképpen osztották szét: a Nagyatádon begyűjtött 417 db puska az itt felállítandó III. gyalogezred 3. zászlóalj részére; a Kaposvárra beszállított fegyverekből Csurgóra az I/3. zászlóalj részére 180 db, Marcaliba a II/2. zászlóalj részére 5 db, Tabra a III/2. zászlóalj részére 170 db, Nagyatádra a III/3. zászlóalj részére 100 db; a Kaposváron és a kaposvári járásban begyűjtött 410 db fegyver a II/1. és II/2. zászlóalj részére; a csurgói járásban beszedett 361 db puska az I/3. zászlóalj részére; a marcali járásban levő 493 db puska a III/3. zászlóalj részére adandó ki, míg a lengyeltóti járásban összeszedett 253 db és az igali járásban begyűjtött 396 db puska beszállítása és szétosztása a későbbiekben történt meg.²⁹

A Horthy Miklós parancsnoksága alatt álló fővezérség így biztosítani tudta az új hadsereg minimális ember- és anyagszükségletét, de a karhatalom lefegyverzése súlyos hátrányt jelentett. Szegheő alezredes, Tolna vármegye katonai parancsnoka egy ízben átiratban hívta fel a kaposvári kerületi katonai parancsnokság figyelmét, hogy a baranyai bányászstrájkok, a sorozások megtagadása, a volt vörös katonák büjtatása és szöktetése azért lehetséges, mert a polgárőrség fegyvertelen, a katonai karhatalom pedig kislétszámú feladata ellátásához.³⁰ A kerületi parancsnokság tisztában volt azzal, hogy míg a megfelelő propagandával megszedített kisembelekkel megbízható és üköpes hadsereget felmutatni nem tud, addig Szegheő alezredes fent említett panaszai nem szűnnek meg. Ugyanakkor tudatában volt annak is, hogy ha a román megszálló csapatok egyidőben ürítik ki a megszállt részeket, akkor a fővezérség a meglevő hadsereggel a rendet és a közbiztonságot nem tudja fenntartani. Amikor felmerült annak eshetősége, hogy a románok szeptember 17-e körül egyidőben ürítik ki Budapestet, Dunántúlt és a Duna–Tisza közét, a fővezérség lázas gyorsasággal intézkedett, „... hogy egyrészt a már meglevő mozgó csapataink a kiürített területet a románok visszavonulása nyomán ... megszállják, ... hogy ezen a területen a rend és a közbiztonság fenntartása biztosíttassék, másrészt, hogy a hadsereg szervezése oly ütemben folytattassék, hogy bizonyos időn belül az előbb említett csapatok megerősítésére újabb alakulatok álljanak rendelkezésünkre.”³¹ A fővezérség tartott attól is, hogy a fehér-

terroristák dunántúli vérengzése kedvezőtlenül befolyásolja a párizsi béketárgyalásokat. Horthy ezért elrendelte, hogy egyrészt a Prónay–Moravék–Madaray, a tüzértiszti és a tartalékos tiszti század a vadászszázad elnevezést vegye fel,³² másrészt „... az összes tiszti alakulatok mindennemű ítélkezéssel kapcsolatos működésüket, még letartóztatásokat is mindaddig felfüggeszsenek, míg erre vonatkozó újabb parancsot nem kapnak.”³³ Mindez természetesen semmiben sem érintette a különítményesek korlátlan hatalmát, pusztán arról volt szó, hogy miután számolni lehetett egy szűkebb antant bizottság ellenőrző szemléljével a román kiürítés előtt, az országban a törvényes rend látszatát kellett kelteni.

A kaposvári (IV.) katonai körlet megszervezését, az ahhoz tartozó haderő gyarapítását és felépítését az I. és II. táblázat dokumentálja. 1919. szeptember 10-én a Bernátsky tábornok vezette katonai körlethez a következő alakulatok tartoznak.³⁴ (I. táblázat.) 1919. október 4-éről csupán a kaposvári gyaloghadosztály hadrendje maradt fenn. (II. táblázat.)

E kimutatás értelmében ekkor a gyaloghadosztályban 407 tiszt és 6844 fő legénység teljesített szolgálatot,³⁵ s ez főként a legénység számának gyarapodásában és a szervezeti felépítés tekintetében jelentett nagy előrelépést a három héttel korábbi állapotokhoz képest. A korábbi rendezetlen kereteket tehát feltöltött katonai alakulatokká formálták. Feltöltötték a tolnai gyalogezred Tolnán ill. Tamásiban állomásozó II. és III. zászlóalját, a kaposvári gyalogezred I. (kaposvári) és III. (tabi) zászlóalját, a csurgói gyalogezred mindhárom zászlóalját, ezenkívül valamennyi gyalogezredet kiegészítő alakulatokkal (árkász és távbeszélő szakasz) látták el. Ezzel lezárult a magyar nemzeti hadsereg egy részének, a kaposvári gyaloghadosztálynak a megszervezése. A bárdibükki vadászszázad kivételével a többi egységnél a tisztek és a legénység aránya megfelelő. Kevésbé mondható el ez a kiképzésre, amellyel – idő hiányában – csak keveset tudtak foglalkozni. Ennél is rosszabb a helyzet fegyverzet tekintetében: 4402 puska, 8 tarack, és mindössze 2 nehézágyú szerepelt az állományban. Kiképzetlen és megfelelő fegyverzetrel sem rendelkező haderő pedig nemcsak hogy harci cselekményt nem tudott végrehajtani, de a kiürített országrészek megszállását sem tudta elvégezni.

A hadsereg kiépítését a román és szerb megszálló csapatok közeli kivonulásának lehetősége gyorsította meg. A közeli román kiürítésre számítva a fővezérség már szeptember közepén elkészítette Budapest katonai megszállásának tervét, illetve az ahhoz összevonandó csapatok felvonulási tervét. A budapesti bevonulás csak kisebb mértékben érin-

27. HL KKI 1919. 914/2. hdm.

28. HL KKI 1919. 902/5. hdm.

29. HL KKI 1919. 902/5. hdm.

30. HL KKI 1919. 920/7. hdm.

31. HL KKI 1919. 915/4. hdm.

32. NEMES 1953, 223–226.

33. HL KKI 1919. 902/3. hdm.

34. HL KKI 1919. 905/2. hdm.

35. HL KKI 1919–1920. 1003/4. hdm.

tette a kaposvári katonai körletet, amennyiben az ehhez szükséges csapatokat főként a szombathelyi és siófoki katonai körletből vonták össze. A kaposvári hadosztályból az Ostenburg és Prónay tiszti-század és a tolnai zászlóalj vett részt a bevonulásban,³⁶ továbbá a Kaposváron állomásozó 3. sz. páncélvonat — ez vitte a Moravek századot — és az 1. sz., Dombóváron állomásozó páncélvonat, amely a Prónay századot szállította.³⁷ A kaposvári körlet csapatait a várható szerb kiűrés miatt csak kisebb mértékben vették igénybe, annál is kevésbé, mert tervbe vették az egész körletparancsnokság áthelyezését Pécsre.³⁸

A KAPOSVÁRI KATONAI KÖRLET TOVÁBBI KIÉPÍTÉSE, A KARHATALOM ÉS A CSENDŐRSÉG MEGSZERVEZÉSE

Maga a hadsereg kezdettől fogva kettős szerepkört töltött be: egyrészt a demarkációs vonal és a határ mentén védelmi feladatot látott el, ugyanakkor felkészült arra, hogy a román–szerb kiűrés után az egész országra kiterjessze a katonai diktatúrát, másrészt — s ez volt a fontosabb — karhatalmi feladatot látott el. A siófoki fővezérség legfontosabb feladatának a megbízható karhatalom megszervezését tekintette. A másik hatalmi központ, a budapesti kormány szintén erre törekedett: Schnitzer Ferenc hadügyminiszter 1919. augusztus 8-án rendeletet adott ki a fegyveres karhatalom megszervezéséről.³⁹

Horthy a siófoki fővezérség felállítása után utasította a körletparancsnokokat a karhatalmi alakulatok megszervezésére, illetve — ahol ez szükséges volt — átszervezésére. Fő feladatként a kommunista zavargások elfojtását és az ország határainak védelmét jelölte meg. A megszervezett karhatalmi alakulatoknak nemcsak megtorló, hanem propagandista szerepkört is szántak, s a tiszti járőrök egyúttal ellenőrizték volna a lakosság hangulatát is. Ezzel együtt tervbe vették a hírszerző és propagandahálózat kiépítését, (a hírszerző osztályt már 1919. június 5-én felállították, ez a terv a hálózat megszervezését célozza), amely a közhangulattal együtt a demarkációs vonalon tevékenykedő idegen csapatokat is figyelemmel kíséri. (Ezt a feladatot az egyes kerületi parancsnokságokon belül a nemzetvédelmi, majd 1920 júniusától a Tájékoztató Szolgálat néven átszervezett osztályok látták el.) A karhatalmi alakulatok közvetlenül a vármegyei katonai parancsnokságokhoz tartoztak.⁴⁰ A fővezéri utasítás értel-

mében augusztus végén a IV. katonai körlethez tartozó Kovács Antal alezredes által vezetett Somogy–Baranya vármegyei katonai parancsnoksághoz két karhatalmi zászlóalj, egy híradó és egy lovassági szakasz tartozott. A kaposvári karhatalmi zászlóalj teljesen fel volt töltve, a II. karhatalmi zászlóalj fele Németladon⁴¹ állomásozott, a másik fele szervezés alatt állt. A sásdi karhatalmi század ugyancsak alakulóban volt. Kovács alezredes parancsnoksága alá tartozott ezen kívül az államrendőrség, a csendőrség, a határőrség, és a vármegyei polgárőrség, ez utóbbit kivéve összesen: 185 tiszt és 885 fő legénység. A szervezettség korai stádiumára jellemző, hogy ez a kimutatás még csak 5 csendőrtisztről és 316 csendőrrel tesz említést.⁴² A Tolna megyei katonai parancsnok, Szegheő alezredes szeptember 8-i jelentése szerint a megyében Szekszárdon egy fél zászlóalj, Pakson egy karhatalmi század és Simontornyan egy karhatalmi osztag működik, összesen 117 tiszttel és 201 fő legénységgel. A Tolna megyében működő csendőrség is csak mintegy 300 főből állt.⁴³

A fővezérség 459/6. sz. rendelettel — a csendőrség kiépítésének hatékonyabb előmozdítására — a csendőrkerületeket átszervezte, s így Győről Kaposvárra helyezték az V. kerületi csendőrparancsnokságot. Ennek fennhatósága alá tartoztak Somogy–Tolna–Baranya megye meg nem szállt részei, Kaposvár székhellyel. A parancsnok Fuxhoffer Gyula csendőralezredes lett. A csendőrség továbbra is közvetlenül a kerületi katonai parancsnoksághoz tartozott.⁴⁴

Az átszervezésnek megvolt a hatása: szeptember folyamán kiépült a kaposvári és szekszárdi szárnyparancsnokság, a járási és községi csendőrőrök, s a létszám is jelentősen emelkedett: október 16-án már 25 csendőrtiszt és 1595 csendőr terrorja nehezedett a három csonka megyére.⁴⁵

A hadsereg és a karhatalmi erők korlátlan diktatúrája miatt a polgári erők képviselői attól tartottak, hogy a párizsi béketárgyalásokon Magyarország kedvezőtlen színekben tűnik fel, s a békeszerződés még előnytelenebb lesz számára. Kétségtelen, azzal, hogy az uralkodó osztály polgári képviselői eltűntek, sőt támogatták a katonai diktatúrát, egyúttal azt is elismerték, hogy az adott politikai helyzetben képtelenek másképpen uralmukat fenntartani. A katonai diktatúra azonban nemcsak a baloldali erők megsemmisítésére törekedett, de a zsidóság és ezen belül a zsidó tőkés erők ellen is irányult és a teljes hatalom megszerzésére törekedett, ez pedig szemben állt a polgári hatalmi csoportosulások törekvésével. (A katonai és polgári vezetés közötti ellentét, a fővezérség és a hadügyminisztérium hatalmi harca, a

36. HL KKI 1919. 915/4. hdm.

37. HL KKI 1919. 919/2. hdm.

38. HL KKI 1919—1920. 1030/2. hdm.

39. Csak szolgálati használatra! Budapest 1968, 82—86.

40. HL KKI 1919. 235. hdm.

41. HL KKI 1919. 824/1. hdm.

42. HL KKI 1919. 824/22. hdm.

43. HL KKI 1919. 905/2. hdm.

44. HL KKI 1919. 826/10. hdm.

45. HL KKI 1919. 905/2. hdm.

legitimisták és szabad királyválasztók küzdelme, az arisztokrácia és a nemzetgyűlési választások során megerősödő polgári-kispolgári erők között feszülő politikai ellentét nem e dolgozat tárgya. Csak jelezni szeretném az ellenforradalom első hónapjaiban folyó hatalmi harcot, amelyben az alakuló hadsereg nem csekély szerepet játszott.) Mindamellett gyakori volt a surlódás a közigazgatási hatóságok és a karhatalmi erők között, ezért szükségessé vált a polgári és katonai hatóságok hatáskörének szabályozása. A fővezérség szeptember 14-én 1334. VI./1919. szám alatt kiadott rendelete előírta, hogy a kerületi katonai parancsnokságok valamennyi karhatalmi erő felett rendelkeznek, az álló csendőrsők és a városi rendőrség viszont ezentúl közvetlenül a közigazgatási hatóságokhoz tartoznak. A csendőrkerületi parancsnokságok feletti kizárólagos feljebbvalóság is megszűnt: a csendőrsők alkalmazás tekintetében ezentúl a polgári hatóságokhoz tartoznak. A közigazgatási hatóságok csak a polgári egyének ügyeinek intézésére jogosultak, s a katonai és polgári hatóságoknak megvan a lehetősége bizonyos esetekben az együttműködésre. A katonai parancsnokságnak alkalma nyílik ilyenkor „... a polgári hatóságok figyelmét oly ügyekre terelni, ahol erősebb fellépés szükséges... katonai karhatalommal egyes egyének megfigyelése, ... letartóztatása, ... területek átkutatása, házkutatás... stb.” A fővezérségi rendelet a karhatalom alkalmazása tekintetében kimondotta, hogy „A katonai karhatalom mikénti működésébe a polgári hatóságoknak többé beleszólásuk nincs.” Kimondotta továbbá, hogy amennyiben köztörvényes, vagy politikai bűncselekménnyel gyanúsított szökést kísérel meg, a helyszínen agyonlőendő. A rendelet utolsó bekezdését az antant misszióknak szánták, mintegy megnyugtatóként: a karhatalmi túlkapások ellen a fővezérség ezentúl szigorúan fellép, a tisztet ilyen esetben elbocsátják a hadseregből, sőt „A legközelebbi időben a magyar nemzeti hadsereg tagjaira nézve rablás, gyilkolás, ... fosztogatás bűntetteire statáriumot... fogok kihirdetni.”⁴⁶ Ez a rendelet – amennyiben a csendőrsőket alárendeltség tekintetében bizonyos fokig a polgári közigazgatási hatóságokhoz köti – már az ellenforradalmi rendszer konszolidálódásának a jele. Másfelől azonban e rendeletben a fővezérség elismerte, hogy a különítményesek rabolnak, gyilkolnak, fosztogatnak, s a statárium lehetősége csak az antant misszió felé volt egy megnyugtató gesztus. A különítményesek tetteire természetesen sohasem hirdettek statáriumot, bíróság elé is csak akkor kerültek, ha – mint Léderer Gusztáv – az ellenforradalmi rendszer konszolidálódása után köztörvényes bűncselekményt követtek el.

A karhatalmi erők megszervezése során szólnunk kell még egy kevésbé jelentős fegyveres testületről, a polgárőrségről. Ezt a szervezetet közigazgatási tisztviselőkből, tartalékos tisztekből, és altisztekből szervezték, s szeptember elején számuk a kaposvári körletben már elég tekintélyes volt: Tolna megyében 18 községben volt polgárőrség 1618 fővel, Somogy-Baranyában 3561 polgárőr volt, ebből azonban csak 535-nek volt fegyvere.⁴⁷ A polgárőrségek későbbi lefegyverzésével – őrségenként csak 30 fegyver volt meghagyható – számuk megfogyatkozott, s szerepük még jelentéktelenebbé vált. Feladatuk a különféle közintézmények (megyeháza, városháza, posta, MÁV stb.) őrzése volt,⁴⁸ és amennyiben a románok újabb területeket szálltak volna meg ott, a hadsereg kivonása után, a csendőrséggel a rendet tartották volna fenn.⁴⁹

A KAPOSVÁRI KATONAI KÖRLET PÉCSI ÁTTELEPÍTÉSE

1. A tervezet (1919 október–november)

1919. október közepén a Szövetségi Ellenőrző Bizottság megkeresést intézett a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, hogy csapataik vonuljanak ki a demarkációs vonaltól délebbre fekvő ideiglenes határvonalra, Kiskőszeg–Bölmány–Dráva vonalára. Ezzel egyidejűleg a bizottság óhajára a magyar kormány veszi át a felszabadult területek (Somogy-Baranya–Tolna és a mai Bács-Kiskun megye déli területeinek) közigazgatását és a nemzeti hadsereg vonul be ide. A siófoki fővezérség utasítására a kérdéses terület megszállását a következő csapatok hajtják végre: a sásádi csendőrtartalék zászlóalj 500 fővel, a kaposvári csendőrtartalék zászlóalj szintén 500 fővel, mintegy 100 csendőr a kaposvári körletből, a székesfehérvári katonai körletből kb. 300 csendőr, továbbá a kaposvári gyalogezred II. zászlóalja.⁵⁰ A kiürítés, illetve a megszállás természetesen csak a határok végleges rendezése, tehát végső soron a békeszerződés megkötése után történhetett meg.

A megszállás pontos tervének elkészítését és annak kivitelezését a kaposvári katonai körletparancsnokság kapta feladatául. A terv szerint a felszabadult területek megszállása szakaszosan megy végbe és egy bizonyos terület elfoglalása után az első feladat a helyi karhatalom megszervezése és a határon szolgálatot teljesítő csendőrség kiegészítése lesz. A sásádi járásból elvont csendőrtartalék karhatalmi zászlóalj egy, a későbbiekben Baranyában felállítandó II.

46. HL Szombathelyi gyalogdandár parancsnokság iratai, 1919–1922. A fővezérség 1334. VI. sz. 1919. IX. 14-én kelt utasítása.

47. HL KKI 1919. 901/2. hdm.

48. HL KKI 1919. 828/8. hdm.

49. HL KKI 1919. 826/9. hdm.

50. HL KKI 1919–1920. 1030/2. hdm.

karhatalmi zászlóaljjal egészítendő ki. Baranya megszállása után a Somogy megyéből kivont karhatalom visszatér eredeti helyére. A felszabadult területek megszállásával a kaposvári katonai körletet átszervezik, mégpedig a következő módon: Somogy megyében megmarad a hadosztályparancsnokság, továbbá a csurgói gyalogezred, amely ettől fogva a somogyi gyalogezred nevet viseli és kiegészítési területe az egész megye. Baranya megyébe kerül a volt kaposvári kerületi parancsnokság és a kaposvári gyalogezred I. és III. zászlóaljja; felállítandó a II. zászlóalj. Az ezred kiegészítési területe Baranya megye. Tolna megyében megmarad a tolnai gyalogezred II. és III. zászlóaljja; felállítandó az I. zászlóalj. Kiegészítési terület Tolna megye. Az elszállított szegedi I. gyalogezred, mint a kaposvári gyaloghadosztály 4. ezrede, továbbra is az eredeti viszonylatban marad meg és a végleges kiválás alkalmával a kaposvári körletből nyer legénység oda vissza fog kerülni. A megszállást és az ezzel kapcsolatos átszervezéseket még az eredeti létszámmal kell végrehajtani. Baranya megyében Pécs megszállása után azonnal elrendelendő a sorozás, mégpedig oly módon, hogy a megszálló csapatok bevonulásával egyidőben azonnal kifüggesztik a sorozási hirdetményt, majd ezt követően 3 napon belül megtartják a sorozást. Sorozás után a behívottak szabadságolándók. Baranya megye katonai parancsnoka a fővezérség kinevezése szerinti Riffel Sándor alezredes, a polgári törvényhatósági kormánybiztos pedig dr. Svahulay Zoltán lesz. A Pécsről elmenekült katonai hatóságok, póttettek és felszámoló pótkeretek eredeti helyükre visszahelyezendők. A megszállás után Baranyában „... gondoskodni kell, hogy a bányákban minden pillanatban karhatalommal fel lehessen lépni.”⁵¹

A kaposvári katonai körletparancsnokság 1919 november közepén magasszintű parancsnoki értekezletet hívott össze a politikai helyzet értékelésére. Megállapították, hogy a Tanácsköztársaság megdöntésével és a „nemzeti” irány felülkerekedésével a végcél még korántsem érték el. Az adott politikai helyzetben az ország nagyrésze szerb–román–francia megszállás alatt van s ez még mindig alapot ad „... a letűnt bolsevista korszak bűjkáló opponenseinek provokációjára...”⁵² A parancsnoki értekezlet megállapította, hogy a románok a szervezetlenség és zűrzavar kihasználásával a megszállás kiterjesztését és fenntartását akarják elérni és a meglévő nemzeti hadsereg egységét és szellemét disz-

kreditálják. Ennek megakadályozására a tisztikart a hadsereg szervezésétől függetlenül tiszti karhatalmi szakaszokba kell szervezni, amelyek ezredenként egy századot alkotnak az ezredparancsnok vezénylete alatt. Hasonló osztagok alakítandók a tüzérszádnál, az árkász-szádnál, a Vadas huszárszádnál, a páncélvonatoknál és a pályaudvarparancsnokságokon. Felvehetők ide a feltétlenül megbízható hivatásos altisztek is. A csendőrkerületi parancsnokságok saját hatáskörükben kötelesek ezt a rendeletet végrehajtani.⁵³ A tiszti karhatalmi alakulatok létrehozásának közvetlen célja az volt, hogy ily módon a Szövetségi Ellenőrző Bizottság látóköréből kivonják a tiszti különítményeket, mintegy jelezve, hogy azok tevékenysége tisztán propagandisztikus jellegű. További célja az volt, hogy a tisztikarban már most jelentkező egyenetlenségeket és a tisztikaron belül jelentkező politikai sűrűlődásokat a lehetőségekhez mérten kiküszöbölje.⁵⁴ E karhatalmi osztagok tehát részben a tiszti különítmények rejtését szolgálta, másfelől a hadseregen belül elharpózó szökések megfékezésére is alkalmas volt.⁵⁵

A baranyai megszállás irányításával megbízott Riffel alezredes november elején pontos tervet készített a megszállás lebonyolítására. Az e célra kijelölt csapatokat a demarkációs vonal közelében helyezték el oly módon, hogy szerb kiürítés esetén céljukat 24 óra alatt elérhessék.

A tervet a következőképpen kívánta végrehajtani a nemzeti hadsereg bevonulását: Kaposvárról egy karhatalmi zászlóaljat Szekszárdra helyeztek, célja Mohács volt. (A zászlóaljból egy század Várdombra vonult.) Tolnáról a II. tolnai csendőrtartalék zászlóaljat Szekszárdra vitték, célja Bátaszék. Kaposvárról a II. csendőrtartalék zászlóalj egy százada Nádásdra vonult, célja Pécsvárad. Tabról a III. karhatalmi zászlóalj Oroszlóra és Mindszentre, Kaposvárról a tüzérszádnál Jenőre, az árkász-szádnál Godisára, a II. csendőrtartalék zászlóalj két százada Sásdra vonult, ezen alakulatok végcélja Pécs. (Ez utóbbiból a harmadik század Sásdon maradt.) Oroszlóról a baranyai csendőrtartalék zászlóalj 2. százada Hertelendre, Kaposvárról az I. csendőrtartalék zászlóalj egy százada Csértőre vonult, céljuk Szentlőrinc. A demarkációs vonal átlépésére a későbbiekben külön parancs intézkedik. A csendőrség előretolására a csendőrpáncsnokság külön rendelkezésére a csendőrség zöme Pécsre delkezést ad ki a későbbiekben. A Baranya megye irányítandó. A csurgói gyalogezred törzse és II.

51. HL KKI 1919–1920. 1030/2. hdm.

52. HL KKI 1919–1920. 1113/4. hdm.

53. HL KKI 1919–1920. 1113/4. hdm.

54. A tisztikaron belüli politikai sűrűlődásokra, egyes tisztek erkölcstelen életmódjára a Fővezérség korán felfigyelt. Az erre vonatkozó utasításokban világosan kifejtette, hogy nem a terror módszereit helyteleníti, csupán azokat a túlkapásokat, amelyek országos felháborodást kiváltva nehezítették Magyarország helyzetét

a párizsi béketárgyalásokon.

L. bővebben: Csak szolgálati használatra! Budapest 1968, 119–124.

55. A csurgói gyalogezred I. zászlóaljból 1919. novemberében 27 katona, 6 őrzető, és egy tizedes megszökött, amikor az egységet Salgótarjánba útbaindították, a bányák katonai ellenőrzésére. A Fővezérség azonnal intézkedett a szökevények felkutatására és a zászlóaljat visszarendelték. HL KKI 1919–1920. 1103/2. hdm., 1109/6. hdm., 1107/7. hdm.

zászlóalja Marcaliból Kaposvárra vonul, végcéljuk szintén Pécs. A páncélvonatok alkalmazása a tervzet szerint: a III. páncélvonat a kiűritést követően Pécsváradra, a IX. páncélvonat pedig Pécsre megy. A megszállásban résztvevő egyéb csapatok menetkészültségben tartandók. A demarkációs vonalon szolgálatot teljesítő németladi és sásdi zászlóaljak további intézkedésig a helyükön maradnak.⁵⁶ Ez a terv volt érvényben 1921-ben is, amikor a szerb kiűritést végrehajtották és a tervben felsorolt egységekből alakult meg – 1921 után – a pécsi IV. vegyes dandár. Riffel alezredes szerint „Ezen erő elégnek látszik a megszállt területek átvételére s ott a rend és biztonság fenntartására.”⁵⁷

A kaposvári körletparancsnokság részletesen szabályozta a különféle egyéb alakulatok, póttettek, felszámolókeretek és egyéb alakulatok át-, illetve visszahelyezésének menetrendjét is. Riffel alezredes azt is kérte, hogy a megszálló csapatoknál külön hírszerző osztályt, fegyver-, s anyaggyűjtő állomást és katonai rendőrséget állítsanak fel. Ezt a körletparancsnokság elutasította azzal, hogy hírszerző osztálya csak a körletparancsnokságnak lehet, a gyűjtőállomások a megyei katonai parancsnoksághoz tartoznak, a katonai rendőrség pedig az állomásparancsnokságnak van alárendelve. A körletparancsnokság a baranyai csendőrtartalék ezred III. zászlóaljának felállítását felszerelés hiánya miatt nem engedélyezte. Elrendelték, hogy a megszállás után a kiűritett területeken levő összes nem tényleges tisztet és altisztet igazoló eljárás alá vonják. (A körletparancsnoksághoz tartozó fő- és törzstiszteket közvetlenül a fővezérség felállítását követően igazolóbizottságok ellenőrizték.⁵⁸) Riffel alezredes 1919 november–decemberében Pécsen szervezte a nemzeti hadsereget, s miután ez a tevékenysége a szerb megszálló hatóságok érdekeibe ütközött, Riffelt 1920 elején munkatársaival együtt letartóztatták.⁵⁹

A szerb kiűrités 1919 novemberében olyan valószínűnek látszott, hogy a kaposvári körletparancsnokság szigorú riadókészültséget rendelt el, amelyet néhány nap múlva enyhítettek.⁶⁰ November hó 28-án Moore ezredes vezetésével antantbizottság utazott Pécsre,⁶¹ ezért másnap ismét megszigorították a menetkészültséget.⁶² A tárgyalások eredménytelensége folytán december 2-án a kaposvári katonai körletparancsnokság a csapatok menetkészültségét megszüntette.⁶³ Ezzel a Baranya kiűritésére és megszállására szánt tervek csaknem két esztendőre fiókba kerültek.

2. Az áttelepítés (1921 július–augusztus)

Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés – amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmak, valamint Magyarország között – pontosan szabályozta az ország határait. A magyar országgyűlés a békeszerződést 1921 nyarán ratifikálta és az 1921. július 26-án hatályba lépett. Ennek következtében a Magyarország déli részeit ideiglenesen megszálló Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatainak az új, törvényes határok mögé kellett vonulnia, így automatikusan ismét felmerült a megszállt részek „felszabadítása” és újból előtérbe kerültek a két évvel korábbi tervek.

1920 őszén a katonai körletparancsnokságok gyalogadosztályból, a tiszti különítményekből szervezett vadászzászlóaljakból, páncélvonatokból, műszaki és egyéb ellátó alakulatokból álltak. Ebben az időben a hadsereg létszáma a sorozással 80 000 főből állt.⁶⁴ A kaposvári katonai körlet hadrendje – a fentebb felsorolt alakulatokkal – már 1919 decemberében készen állt, bár néhány alakulatnak csak a kerete volt meg, s ezt a pécsi átköltözés után töltötték fel. A III. táblázat pontosan részletezi a kaposvári katonai körlet hadrendjét 1919 végén.⁶⁵ Ez a hadrend a pécsi átköltözésig lényegesen nem változott.

A szerbek által kiűritendő terület katonai parancsnokságával Belitska Sándor hadügyminiszter bárdoki Soós Károly altábornagyot, a polgári közigazgatási teendők ellátásával Kiszely Gyula kormánybiztost bízta meg, mindkettőt Pécs székhellyel.⁶⁶ Soós altábornagy a siófoki fővezérség felállítását követően a fővezérség vezérkari főnöke, majd 1920 márciusától a kaposvári katonai körlet parancsnoka volt, így az átköltöző katonai körletparancsnokság vezetésével automatikusan őt bízták meg.

A kiűritendő területre való bevonulás kényes politikai feladat volt. A kormány és a felső katonai vezetés tisztában volt azzal, hogy az itt élő lakosság nagyobb része ellenségesen fogadja a magyar nemzeti hadsereg csapatait, hiszen a fehérterror rémtetteiről a demarkációs vonalon túl is tudtak.

A Pécs–baranyai megszállt terület szakszervezetei 1921. augusztus 14-én összehívott kongresszusán napirendi pontként szerepelt – más gazdasági kérdések mellett – a kiűrités kérdése. A kongresszus határozatilag leszögezte, hogy tiltakozik a kiűrités ellen, amíg „... Magyarországon a mai Horthy-rezsimet egy, ... minden ... terrorisztikus tendenciáktól mentes demokratikus rezsim nem váltja fel.”⁶⁷

56. HL KKI 1919–1920. 1111/3. hdm.

57. HL KKI 1919–1920. 1118/6. hdm.

58. HL KKI 1919. 826/11. hdm.

59. KÁLLAY I., HK 4 (1957) 28.

60. HL KKI 1919–1920. 1126/2. hdm.

61. HL KKI 1919–1920. 1128/4. hdm.

62. HL KKI 1919–1920. 1129/2. hdm.

63. HL KKI 1919–1920. 1202/2. hdm.

64. GODÓ A.—SZTANA B., A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Budapest 1965, 130.

65. HL KKI 1919–1920. 1212/2. hdm.

66. HL Kaposvári vegyesdandár gyalogparancsnokság iratai (továbbiakban: KVDI) 1921. 809/14. hdm.

A határozathozatal után – mielőtt a további ügyrendi kérdéseket megtárgyalták volna –, a küldöttek a Széchenyi térre vonultak, hogy az egész város tiltakozásával adjanak nagyobb nyomatókat a határozatnak. A nagygyűlésen mintegy 15 000 ember vett részt,⁶⁸ s a kongresszus vezetői innen proklamálták a „Baranyai magyar–szerb köztársaságot”.⁶⁹ Rajics kormánybiztos-főispán, a jugoszláv állam helyi képviselője határozatlan álláspontot foglalt el, s csak a rend fenntartására szólította fel a gyűlés résztvevőit. A nagygyűlésen, majd a folytatódó szakszervezeti kongresszuson határozat született, miszerint Baranya proletariátusa kész fegyverrel is védekezni a nemzeti hadsereg bevonulása ellen. Noha a terület kiürítése már elhatározott tény volt, a Pécssett székelte az ez ügyben intézkedő antantbizottság; kétségtelen, hogy ez a hirtelen kirobbant, és polgárháborútól sem tartó elkeseredettség fokozott óvatosságra intette a felső katonai vezetést. Soós altábornagy figyelmeztette a bevonulásban résztvevő egységek parancsnokait, hogy a legénységet nemcsak ruházat, felszerelés, hanem a politikai megbízhatóság szempontjából is felül kell vizsgálni, a törvényességet szigorúan meg kell tartani, mert a munkásságot egészében nem lehet felelősségre vonni a vezetőik által elkövetett hibák miatt.⁷⁰

A kaposvári körletparancsnokság néhány nappal a békeszerződés ratifikálása után a baranyai bevonulásban résztvevő egységeket a demarkációs vonal közelében helyezte el és a Pécsre áthelyezendő 8. gyalogezredet más katonai körletekből megerősítette. Így a 8. ezred törzse, az 1., 2. gyalogszázad és a II. géppuskás szakasz részére 156 főt Tolnára, a 3. gyalogszázad részére 42 főt Szekszárdra, a 4. gyalogszázad részére ugyancsak 42 főt Bonyhádra, az 5. és 6. gyalogszázad, valamint az I. géppuskás szakasz részére összesen 120 főt Dombóvárra, a 7. gyalogezred III. zászlóalja és 4. százada részére 192 főt Nagykanizsára rendeltek ki.⁷¹ 1921. augusztus 14-én Magyarországon körzetébe helyezték át csaknem az összes, a megszállásban résztvevő egységeket: a 4. vegyesdandár és a 4/1. gyalogsági parancsnokságot, a 8. gyalogezredet, a 4. huszárszázadot, a 4. tüzérosztály 1. ütegét, a pécsi csendőr- és a kaposvári vámőr kerületi parancsnokságot, valamint a pécsi rendőrsztagot.⁷² A szerb csapatok a kiürítési parancsot augusztus 19-én, az eredetileg kitűzött időpontban nem kapták meg, így az antantmisszióval való megegyezés értelmében a hadműveletek

végrehajtása eltolódott.⁷³ A kiürítési parancs egy nappal később, augusztus 20-án érkezett meg, s így a magyar alakulatok 48 órás késéssel indultak meg a kiürített területek visszafoglalására. A Magyarországon–Mánfa közelében elhelyezett speciális alakulat, amely Pécs elfoglalásával volt megbízva, 1921. augusztus 22-én bevonult a megyeszékhelyre.⁷⁴ Az egész katonai akció kb. egy hetet vett igénybe, s augusztus végén már a Dráva mentén őrizték a vámőr- és csendőralakulatok a magyar határt.

A MAGYAR NEMZETI HADSEREG TOVÁBBI KIÉPÍTÉSÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE A HORTHY-KORSZAKBAN

1921 augusztus után Pécs lett a körletparancsnokság székhelye, Kaposváron mindössze a 7. gyalogezred, a 4. tüzérosztály, a kaposvári csendőrszárny és a vámőrkerületi parancsnokság maradt.⁷⁵ A honvédség távozása természetesen kihatott a város ipari-kereskedelmi életére. Jelentős piacot veszített el Kaposvár a szerbek baranyai kivonulásával, s ez a veszteség más vonatkozásban is érezhető volt. A Kereskedelmi és Iparkamara, amelyet Pécs megszállásával Kaposvárra helyeztek, a nemzeti hadsereg baranyai bevonulása után, 1921. december elsejével visszakерült Pécsre. Ez az ipar és kereskedelem hanyatlásával járt a megyeszékhelyen, miután a kamara mint részben összefogó, részben érdekvédelmi szerv elsődlegesen nem a somogyi iparosok, kereskedők érdekeit képviselte. 1921 folyamán Kaposváron a főpolgármesteri hivatal 44 iparengedélyt adott ki, s ugyanez évben 327-en jelentettek be iparbeszünetést.⁷⁶ E jelentős negatívum egyik oka a honvédség távozásával beszűkült belső piac, másik oka – a kamara megszűnését, illetve áthelyezését itt még nem lehet figyelembe venni – a növekvő infláció, amely 1921 nyarán a német márka értékének zuhanásával párhuzamosan erősödött. A korona értékének gyors romlása tovább szűkítette a felvevő piacot, s ezzel együtt a kisipar és kiskereskedelem – Kaposváron ekkor a cukorgyár az egyedüli nagyobb üzem – további lehetőségei is romlottak. A honvédség távozásának a városra gyakorolt hatása tehát ebből az aspektusból nézve nem mutatható ki számszerűen, hiszen – mint említettük – az infláció jelentősen színezi ezt a ténytet.

1921 őszén lezárult a hadsereg megszervezésének

67. HAJDU GY., Harcban az elnyomók és megszállók ellen. Pécs 1957, 407.

68. Munkás 1921. augusztus 16.

69. Munkás 1921. augusztus 16. Másutt, pl. az Új-Somogy 1921. augusztus 17-i számában az új államalakulat neve Dél-magyar Köztársaság.

70. HL KVDI 1921. 803/9. hdm.

71. HL KVDI 1921. 801/4. hdm.

72. HL KVDI 1921. 811/2. hdm.

73. HL KVDI 1921. 819/3. hdm.

74. HL KVDI 1921. 820/17. hdm.

75. Új-Somogy 1921. november 13.

76. SML Kaposvár rt. város közgyűlési jegyzőkönyvei 1921. Dr. Szopkó István h. polgármester elnöki jelentése. 1921. december 29.

első szakasza, két évvel korábban a román és szerb megszállás miatt csak a siófoki, szombathelyi és kaposvári körletparancsnokság működött, addig egy évvel később – a románok kivonulása után – megalakult a budapesti I. körletparancsnokság, a siófoki II. körletparancsnokság Székesfehérvárra költözött, a szombathelyi III. és a kaposvári IV. katonai körletparancsnokság megmaradt állomáshelyén, és kiépült a szegedi V., a debreceni VI., és a miskolci VII. körletparancsnokság. Ez a szervezeti forma nagyjából megegyezett azzal, amely a Monarcia idején Magyarországon fennállott. Az új határok között folytatott szervezést ezúttal nem a hagyományhoz való ragaszkodás indokolja, hanem a hatékonyabb katonai közigazgatás megszervezése. A régi hadtestek és honvéd kerületek helyébe előbb kerületi parancsnokságok kerültek, majd 1923. augusztus elsején az antant követelésére ezeket mint közigazgatási hatóságokat meg kellett szüntetni, a terület katonai igazgatását a vegyesdandár-parancsnokság látta el. A vegyesdandárok kiépítése 1921 őszétől vált folyamatossá. Miután a békeszerződés korlátozta a felhasználható fegyvernemeket (tilalom alá esett a gépfegyver, nehézüteg, hadihajózás, hadirepülőgép stb.⁷⁷) a vegyesdandárok szervezetébe a következők tartoztak: két gyalogezred, egy kerékpáros zászlóalj, egy huszárszászad, egy tüzérszázad, egy híradó század, egy vonat és autóosztály.⁷⁸ A vegyesdandárok kiépítésétől a kisebb hadsereg jobb határfokú kihasználását várták.

1929-re az ország területén hét vegyesdandár épült ki: Budapest, Győr, Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen és Miskolc székhelyekkel. A fent említett szervezési beosztáshoz nem ragaszkodtak mereven, sőt több esetben – kezdetben rejtve, majd 1927-től a Szövetségi Bizottság távozásával egyre nyíltabban – a trianoni korlátokat is áthágták.

A legsúlyosabb problémát a létszám jelentette. Kezdetben a nehézség ott jelentkezett, hogy a trianoni békeszerződés megkötésének időszakában az engedélyezett létszámnak a többszöröse állt fegyverben. Ezeket a belügyminisztérium kötelékébe tartozó fegyveres alakulatok (csendőrség, rendőrség, az újonnan felállított vámőrség és a folyamőrség) létszámába rejtették. Később a problémát a gazdasági nehézségek jelentették, s emiatt sokszor még az engedélyezett létszámot sem tudták tartani.

A hadsereg szervezeti hiányosságai, a felszerelés elavultsága, korszerűtlensége, számszerűleg is csekély mivolta is komoly gondot okozott a felső katonai vezetésnek. Igaz ugyan, hogy bizonyos fegyvernemek felállítása tilos volt a békeszerződés értelmében, de még ezeknek a rejtett módon való kiépítése is nehézségekbe ütközött az anyagi eszközök elégtel-

len mivolta miatt. (Pl. a katonai légierő megszerzése a polgári légiforgalom keretein belül.)

1929-re a konszolidálódó ellenforradalmi rendszer a kezdeti szervezeti-műszaki hiányokat (itt nem a felszerelés minőségéről van szó), részben megszüntette: bevezette a sorozást kényszersortoborzás néven; a vegyesdandárokhoz pedig a következő alakulatok tartoztak: két gyalogezred, egy huszárezred, egy gyalogos és egy lovas tüzérszázad, egy híradós század, egy utász zászlóalj, egy páncéljármű oszlop, egy kerékpáros zászlóalj, (egy kivétellel mind a hét a budapesti 1. vegyesdandárhoz tartozott), egy lovas csendőr alosztály és a kisegítő (élelmezés, egészségügy stb.) alakulatok.

A hadsereg hadianyag-igényét a fokozatosan kiépülő magyar hadiipar és a főként Olaszországból származó import-hadianyag volt hivatva kielégíteni. Sem az egyik, sem a másik forrás nem volt alkalmas azonban arra, hogy valóban korszerű fegyverrel ellássa a hadsereget. Olaszország inkább a saját hadseregénél fel nem használható hadianyagot szállított, a harmincas évek közepén már 13 magyar hadianyag-gyár közül pedig egy sem volt be rendezkedve pl. katonai repülőgépek, modern légifegyverek, páncélozott járművek stb. gyártására.

Ha a költségvetés vagy a létszám-felszerelés adatait nézzük, kétségtelen, hogy a harmincas évek végére Magyarországon jelentős katonai erő alakult ki. Ennek ellenére, minőségileg a magyar hadsereg annyira gyenge volt, hogy támadó háborúra (ne feledjük: a Horthy-rendszer alapideológiája a revizionizmus, az irredentizmus, végső célja pedig Nagy-Magyarország visszaállítása) még a felső katonai vezetés sem gondolhatott mindaddig, amíg egy jóval korszerűbb, ütőképesebb hadsereg a hátát nem biztosította. (Ezért bukott meg minden, az Olaszországgal szövetségben szőtt, kisantant elleni támadás.) Az ellenforradalmi hadsereg elmaradottságának példája a kerékpáros zászlóalj megszervezése, amely a harmincas évek haditechnikájában anakronizmus volt. Az elmaradottság oka elsősorban az anyagi lehetőségek hiánya volt, de károsan hatott a tiszt-altishti kar és a legénység között jelentkező áthághatatlan szakadék, amely eleve destruálón hatott a legénységre. (Ehhez hozzájárult valamelyest az ipari vidékeken a munkásmozgalom hatása is.)

A harmincas évek végén a vezérkar a hadsereg korszerűtlenségén átszervezéssel (hadtestparancsnokságok felállítása) és az anyagi lehetőségek bővítésével kívánt segíteni (győri program), ennek azonban – s ez a II. világháborúban látszott meg igazán – nem volt sok eredménye.

Az 1921–1939. közötti szervezési-fejlesztési tervek Kaposvánt a következőképpen érintették:

1929-ben a magyar hadsereg szervezeti felépítését kimutató táblázat a 4. gyalogparancsnokságot,

77. 1921: XXXIII. t. c. V. rész. 104., 115., 118. t. c. Magyar Törvények Tára.

78. CSIMA J., HK 18 (1971).

és a 7. gyalogezred I. és III. zászlóalját, valamint az ezred kiegészítő alakulatait mutatta ki.⁷⁹ A további átszervezés során 1932. augusztusában a 7. (Zrínyi) honvéd gyalogezredet Kecskemétre és Orosházára helyezték s ezzel a város ipari és kereskedelmi életét újabb csapás érte. Nem véletlen, hogy a Kereskedők Egyesülete ostromoita leginkább a Honvédelmi Minisztériumot azzal a kéréssel, hogy a város ismét ezredszékhely legyen. 1933 szeptemberében Nagykanizsáról áthelyezték a 6. (Nagy Lajos király) honvéd gyalogezredet,⁸⁰ amelynek tisztelet-

beli tulajdonosa III. Viktor Emánuel volt. A 6. gyalogezred a szombathelyi 3. vegyesdandár-parancsnoksághoz tartozott.

1938–39-ig Kaposváron jelentős változás ezen a téren nem történt. A vegyesdandárok hadtestekké való átszervezése során – a háborús felkészüléssel párhuzamosan –, Kaposváron felállították a 10. könnyűhadosztályt; és a taszári repülőtér, illetve az ott állomásozó alakulatok fejlesztése, háborús szerepe – 1919–1921 után másodszor – ismét jelentős katonai csomóponttá tették a várost.

Rózsai Ágnes

THE SET-UP OF THE HUNGARIAN NATIONAL ARMY IN THE KAPOSVÁR MILITARY SECTOR IN 1919–1921

The study outlines the circumstances leading to the establishment of the Hungarian National Army and the pertaining decree enacted in Szeged in June 1919, and how it was put into effect. The introduction is followed by details of the military occupation of Transdanubia, how the district military commanderships of the Siofok Supreme Command were organized, how recruitment was carried out to swell army ranks and how the first recruiting activity was accomplished in the Kaposvár military sector in September 1919. The reader is presented with detailed facts and figures on the equipment and development of the new army in the Kaposvár military sector. Allowing approximately for a one-month deviation, the first two tables publish additional information on the battle order of the en-

tire Kaposvár military sector and its infantry division and documents successes achieved in development.

The third chapter explains the set-up of the armed forces and the gendarme together with figures of the Kaposvár gendarme sector in the fall of 1919. This is followed up by facts and figures on the plan to re-locate the Kaposvár military sector to the town of Pécs and events on army organization in October and November 1919. The next section is a chronicle of events on the organizational set-up of the army from the end of 1919 to the beginning of 1921 (See Table No. III, portraying the December 1919 battle order), and the modified relocation plan and how it was carried out. Finally, it outlines the more important military political events up to 1939 pertaining to Kaposvár during the rule of Horthy.

Á. Rózsai

79. HL Szombathelyi 3. vegyesdandár parancsnokság iratai 1929. Kt. 8578/el. 1—1929.

80. Új-Somogy 1933. szeptember 20.

I. táblázat (1. rész)

IV. kerületi kaposvári katonai parancsnokság hadrendje, 1919. szeptember 10.	rohamszászad, Bárdibükk tábori csendőrosztág, Kaposvár távírószázad, Kaposvár		Jelmagyarázat: (-) kiépített zászlóalj ○ zászlóalj-keret
	Tolnai gyalogezred	(-) Tolna ○ Tolna ○ Tamási	
	Kaposvári gyaloghadosztály parancsnok: Bernátsky. tbk.	○ Kaposvár (-) Kaposvár ○ Tab	
	Kaposvári gyalogezred		
	Csurgói gyalogezred	○ Csurgó ○ Marcali ○ Nagyatád	
	Vadas század, Attala Simonyi század, Toponár Huszárkeret, Dombóvár Tüzér keret, Kaposvár Árkász század, Kaposvár		
	Páncélvonat parancsnokság	1. pcv. Új-Dombóvár 3. pcv. Kaposvár 9. pcv. Kaposvár 10. pcv. Új-Dombóvár	
	Somogy—Baranya vármegyei karhatalmi parancsnokság. Parancsnok: Kovács alezr.	Távbeszélő szakasz Törzslövassági szakasz Somogy vármegyei karhatalmi ezredparancsnokság Sásdi (-) Pályaudvari őrségek: Gyékényes, Kaposvár	(-) Kaposvár (-) Kaposvár (-) Németlad
	Tolna vármegyei karhatalmi parancsnokság. Parancsnok: Szegeő alezredes	Szekszárdi fél (-) Géppuskás tanfolyam, Simontornya Karhatalmi század, Paks Pályaudvari őrség és karhat. különítmény: Bonyhád, Dombóvár Mezey százados különítménye, dunai átkelőhelyeken	
	Póttetek, katonai hatóságok, intézetek		

I. táblázat (2. rész)

	Kaposvári járási cső. őrsők
	Igali " "
	Tabi " "
	Marcali " "
	Lengyeltóti " "
Kaposvári csendőr szárnyparancsnokság	Csurgói " "
	Szigetvári " "
	Barcsi " "
	Nagyatádi " "
	Sásdi " "
V. Csendőrkerületi parancsnokság: Parancsnok: Fuxhoffer ales.	Kaposvári cső. karhat. különítmény
	Szekszárdi járási cső. őrsők
	Paksi " "
Szekszárdi csendőr szárnyparancsnokság	Gyönki " "
	Tamási " "
	Dombóvári " "
	Bonyhádi " "
	Szekszárdi cső. karhat. különítmény
HL. Kaposvári körletparancsnokság iratai, 1919.	902/5. hdm.

II. táblázat

Kaposvári gyaloghadosztály hadrendje, 1919. október 4. Parancsnok: Bernátsky tox.	Vadászszázad, Bárdibükk 100/48 Törzsgyalog század, Kaposvár 1/118 Törzslövességi szakasz, Kaposvár 0/7 Távíró század, Kaposvár 2/89 Tábori csendőrosztag, Kaposvár 1/31	Jelmagyarázat: (-) zászlóalj 1/31 tisztek és legénység létszáma	
	Szegedi gyalogezred 8/61	Tolnai gye. I. O. Kaposvári gye. II. O. — alakulóban Faddon	
	Tolnai gyalogezred	(-) Tolna 35/472 (-) Tolna 30/540 (-) Tamási 24/693 Törzs-szakasz 8/23 Árkász-szakasz 1/12 Távbeszélő szakasz 0/7	
	Kaposvári gyalogezred	(-) Kaposvár 20/616 (-) Kaposvár 28/657 (-) Tab 25/631 Árkász-szakasz 3/1 Távbeszélő szakasz 1/10	
	Csurgói gyalogezred	(-) Csurgó 14/581 (-) Marcali 15/574 (-) Nagyatád 12/549 Törzs-szakasz 7/8 Árkász-szakasz 2/49 Távbeszélő szakasz 1/31	
	Lovasság	1/3 huszárszázad 14/181 2/3 huszárszázad 11/29	
	Kaposvári tüzérosztály	1. üteg 4 db 10 cm-es tarack 2. üteg 4 db 10 cm-es tarack 3. üteg 2 db 10 cm-es nehézgyű	28/463
	Kaposvári árkász-század	5/189	
	Páncélvonat parancsnokság	1. pcv. Dombóvár 3/59 3. pcv. Dombóvár 3/45 9. pcv. Kaposvár 2/23 10. pcv. Kaposvár 3/47 HL. Kaposvári körletparancsnokság íra tai, 1919. 1003/4. hdm.	

III. táblázat (1. rész)

A IV. kerületi katonai parancsnokság hadrendje 1919. XII. 10.

Törzsgyalog század 2/127
Törzslovassági szakasz 1/19
Távíró század 2/57
Tábori csendőrosztalag 1/8
Hadosztálytörzs vonatszszakasz 1/16

Kaposvári
hadosztály

Gyalogdandár

Csurgói gyalogezred 99/1625

(-) Csurgó
(-) Marcali
(-) Nagyatád
géppuskás század

Kaposvári gyalogezred 73/1405

(-) Kaposvár
○ Kaposvár
(-) Tab
géppuskás század

Tolnai gyalogezred 60/1924

(-) Szekszárd
(-) Tolna
(-) Tolna (jelenleg Salgótarján)
géppuskás század

1. Vadas huszárszázad,

Pula 11/119

Kaposvári tüzérosztály 32/640

1. üteg, 4 db 10 cm-es tarack
2. üteg, 4 db 10 cm-es tarack
3. üteg, 2 db 10,4 cm-es nehézágú

Kaposvári árkász-század 9/211

Kaposvári árkász-szerszázad 2/15

Páncélvonat parancsnokság

1. pcv. Kaposvár 3/50
2. pcv. Szekszárd 5/53
3. pcv. Új-Dombóvár 3/50
9. pcv. Kaposvár 3/36

Hadosztály vonat-parancsnokság 1/10

Ellátó 6/115

Katonai parancsnokság törzse 95/130

(A jelzett időben a körlethez tartozó Dombóváron tartózkodott az 5. vadász-század (tiszti különítmény, 37 tisz, 3 katona) a szombathelyi körlet állományából.)

III. táblázat (2. rész)

A IV. kerületi katonai parancsnokság hadrendje 1919. XII. 10.	Somogy—Baranyai katonai parancsnokság	Somogy vármegyei katonai parancsnokság	Somogyi csendőrtartalék ezred, 77/1576	(-) Kaposvár (-) Kaposvár (-) Németlad
			pályaudvar-parancsnokságok: Gyékényes, Szulok, Sümeg, Kaposvár, Babócsa, Erdőcsokonya, 4/38	
			Baranyai csendőrtartalék zászlóalj, Sásd és a demarkációs vonal, 32/415	
	Tolna vármegyei katonai parancsnokság	Baranya vármegyei katonai parancsnokság	pályaudvar-parancsnokság: Babócsa (n. k. á.)	
			Demarkációs vonal, Szekszárd, Paks, Zamási, 32/484	
		Tolnai csendőrtartalék ezred	Bonyhád, Szekszárd, Dombóvár, 15/153	
			Pályaudvar parancsnokság: Dombóvár, Mórág, Decs 5/17	

III. táblázat (3. rész)

IV. kerületi katonai parancsnokság
hadrendje, 1919. XII. 10.Egyéb katonai intézetek,
pótestek

Kaposvár 24/28	Kaposvári volt honvédparancsnokság állomás- és térparancsnokság pécsi és kaposvári volt honvéd kieg. parancsnokság 27. Vasút Vonalparancsnokság lőnyilvántartó lőgyűjtő ruhatár anyaggyűjtő katonai kórház élelmezési raktár
Szekszárd 3/0	állomásparancsnokság pécsi volt honvédparancsnokság pécsi lőnyilvántartó anyaggyűjtő
Tolna 4/12	állomás- és térparancsnokság tolnai lőnyilvántartó lőgyűjtő
Paks 4/0	állomásparancsnokság szabadkai volt hadkieg. parancsnokság
Dunaföldvár (n. k. á.)	állomásparancsnokság zombori volt hadkieg. parancsnokság
Csurgó	állomásparancsnokság (n. k. á.)
Marcali	" "
Nagyatád	" "
Lábod	" "
Németlad	" "
Pula	" "
Tab	" "
Sásd	" "
Oroszló	" "
Magyarszék	" "

Jelmagyarázat:

(n. k. á.) nincs külön állomány

○ zászlóalj-keret

(-) kiépített zászlóalj

4/12 tisztek és legénység létszáma

HL. Kaposvári körletparancsnokság iratai, 1919—1920. 1212/2. hdm.

